

ΕΛΛΗΝΟΡΡΑΠΤΑΙ ΚΑΙ BIEDERMEIER: Η ΦΟΥΣΤΑΝΕΛΑ ΤΟΥ ΟΘΩΝΑ ΚΑΙ Η ΣΤΟΛΗ ΤΗΣ ΑΜΑΛΙΑΣ

Δέσποινα Δ. Χριστοδούλου

Δρ Αρχαίας Ιστορίας, Πανεπιστήμιο του Cambridge

Κατά τη διάρκεια ενός γεύματος στον Πόρο του 1827 –έδρα τότε της ελληνικής κυβέρνησης– ο Νικόλαος Δραγούμης, δημόσιος υπάλληλος, βρέθηκε πρωταγωνιστής σε μια κωμική κατάσταση:

Μόλις καθίσαντες περί τον πορφάρη, εσφραγίζημεν, ως έβος, διά του σημείου του σταυρού και η γραία οικόδεσποινα, αποταθέσια προς εμέ τον κατά Φράγκους ενδεδυμένον,
– Πω! ανεφώνησεν, εσύ Φράγκο, κάνει σταυρό;
– Ναι, απεκρίθην, είμαι και εγώ χριστιανός.
Και εσφραγίσθην εν νέου. Εκείνη δε, δραμούσα εν αληθεί εκστάσει φρενών προς την θύραν, ηκάυσθη κράζουσα μεγαλοφόνως.
– Μάρω, Μπίλια, Κανδήλια, Νέζω, ένι τεχίχην πιο Φραγκ che bin κρίγνε (ελάτε να ιδήτε ένα Φράγκον κάμνοντα τον σταυρόν αυτού!)».

Η ‘Έλλη Σκοπετέα, σχολιάζοντας το παραπάνω απόσπασμα, επισημαίνει ότι το ερώτημα ποιος είναι περισσότερο «Έλληνας» ανάμεσα στον φραγκοφορεμένο Δραγούμη και την αλβανόφωνη Ελλαδίτισσα στην πραγματικότητα δεν μπορεί να απαντηθεί².

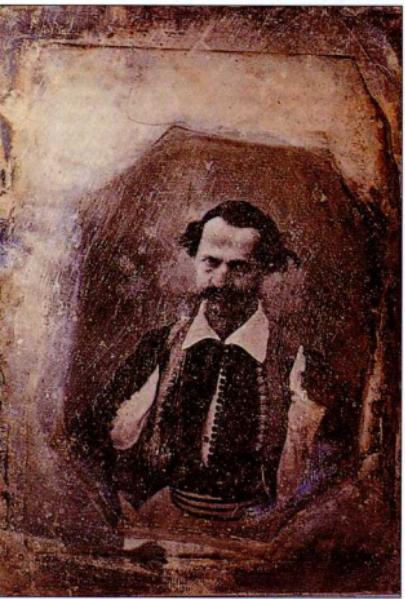
Στο άρθρο αυτό θα επιχειρήσω να εξετάσω το ζήτημα της φουστανέλας του Όθωνα και της στολής της Αμαλίας, «ράβοντας» διάφορα κομμάτια σε μια προσπάθεια να ανιχνεύσουμε το πώς δημιουργήθηκαν αυτές οι φορεσιές και ποιοι είναι οι συμβολισμοί τους από ιστορική άποψη. Το ζήτημα της ταυτότητας και της «ελληνικότητας» δεν θα αποτελέσει το επίκεντρο της προσέγγισης, παρόλο που αποτελεί σαφώς ένα στοιχείο που διατρέχει το θέμα.

Xρονικά επικεντρώνομαι τουλάχιστον μια δεκαετία μετά το επεισόδιο που περιγράφει ο Δραγούμης, όταν το Βασιλείον της Ελλάδος είναι πλέον πραγματικότητα και οι νεαροί βασιλείς, φερμένοι από το επίσης νεοσύστατο βασιλείο της Βαυαρίας, προσπαθούν να δημιουργήσουν μια Αυλή και να διαμορφώσουν την κοινωνία.

Η φουστανέλα του Όθωνα

Ο Όθωνας, από την πρώτη στιγμή που πάτησε το πόδι του στο ελληνικό έδαφος αποβιβάζομε-

νος στο Ναύπλιο τον Ιανουάριο του 1833, φορούσε ευρωπαϊκά ενδύματα. Στα 1835 όμως ο πατέρας του, ο Λουδοβίκος της Βαυαρίας, ευρισκόμενος στην Ελλάδα για την ενθρόνιση του Όθωνα, συμβούλευσε τον νεαρό βασιλιά να υιοθετήσει «πηλελληνική στρατιωτική στολήν»³, δηλαδή τη φουστανέλα. Πράγματι, ο Όθωνας ακολούθησε –ή θεωρήθηκε ότι ακολούθησε– αυτή τη συμβουλή, και έφτασε μάλιστα σε τέτοιο σημείο λατρείας της συγκεκριμένης φορεσιάς, ώστε ως εξόριστος πλέον πρώτων βασιλιάς να ζητήσει να τον ενταφίασουν με φουστανέλα⁴. Ας σημειωθεί πως ο Όθωνας δεν ήταν ο πρώτος

που είχε δεχθεί ανάλογη παρότρυνση. Παλαιότερα, στο Κολοκοτρώνης, είχε συμβουλεύει τον Καποδιστρία να φοράει το ίδιο ένδυμα με εκείνον, εάν ήθελε να τον αντιμετωπίσει ο λαός με σοδαρότητα ως Κυβερνήτη⁵ με τη σειρά του, στον Καποδιστρίας πρότεινε στον Λεοπόλδο, τον πρώτο υποψήφιο για την ανάληψη της μοναρχίας στην Ελλάδα «να ενδυθή ήθος ελληνικόν»⁶.

Από τους σημαντικότερους λόγους της δημοτικότητας της φουστανέλας αλλά και της αποδοχής της από τον Θόβανα αποτελεί το γεγονός ότι ήταν το ένδυμα που είχε συνθεθεί με τους γανονιστές, τους κλέφτες και τους αρματολούς. Η Εμπρηστική των Κυριών (26.10.1903) σε πρωτοβελό άρθρο της με τίτλο «Ο εθνισμός και το ένδυμα» σημειώνει:

«Όταν η Ελλάς απέτησεν επί τέλους την ειλευθερία της, και οι πρώτοι βασιλείς της ανήγλων εις τον Ελληνικόν θρόνον, εξήγησαν φυσικά την Ελληνικήν ιθαγένειαν όχι μόνον εις την αφομοώσιν των αισθημάτων των με τον λαόν, αλλά και εις κάθε εξωτερικόν τύπον, ο οποίος ημιπούρουσε να δωστε περισσότερον κύρος εις την υιοθέτησην των από την νέαν πατρίδα των.

Το ένδυμα τότε το επίσημον, το ένδυμα το εθνικόν, το ένδυμα, το οποίον επολιτογράφει τον

Θόβανα και την Αμαλίαν Έλληνας, και το οποίον τους διέγραψε διά παντός από τον κλάδον της Βαυαρικής δυναστείας, ήτο [...] το ένδυμα το επικρατέστερον τότε μεταξύ των πρωτοεργάτων της Ελληνικής επαναστάσεως και των γυναικών των.

Η φουστανέλα, το φέσι και το κοντογούνι, ίδιού το ένδυμα το εθνικόν της εποχής εκείνης».

Αναμφισβίτηπά, η φουστανέλα ήταν το ένδυμα πολλών οπλαρχηγών του '21, αποτελούσε όμως πράγματι την ελληνική εθνική ενδυμασία; Ο Α.Δ. Κεραμόπουλος αναφέρει πως η φουστανέλα δεν φοριόταν σε όλες τις περιοχές του ελληνικού κόσμου⁷, αλλά οφειλει τη μεγάλη της διάδοση στο ότι υπήρξε -θεωριθείτηκε το 1833- τη στολή του στρατεύματος. Μια προσεκτικότερη ματιά στη νομοθεσία του 1833⁸ υποδεικνύει ότι τα νέα σώματα του τακτικού στρατού, του γαυπικού και της χωροφυλακής θα έπρεπε να φέρουν ευρωπαϊκού τύπου στολή. Αντιθέτω, οι πρώτην οπλαρχηγοί, «όσοι γηνώνθησαν τον υπέρ της Ελληνικής Ανεξαρτησίας ιερόν αγώνα», μπορούσαν να ενσωματωθούν στο στράτευμα με στολή η οποία θα ορίζοταν σε μελλοντικό διάταγμα: «μέχρι την προσδιορισμού τούτου θέλουν φέρει την ενδυμασίαν, την οποίαν έφερον κατά τον υπέρ της Ανεξαρτησίας Αγώνα». Εται, τα δέκα τάγματα Ακροβολιστών που θα σχηματίζονταν από συμμετέχοντες στα πρώην στάκτα στρατεύματα, θα φορούσαν «φουστανέλαν εξ Αμερικανικού πανιού, περικνημίδας σιδηροχρόου τσόχας, και φέσι κόκκινον». Όσο για τους κληρωτών στο τακτικό στράτευμα, η Πηγελόπη Παπατηλιούσου παραπτερεί ότι πολλοί από τους πρώτην αγωνιστές ήταν συνθισμένοι στην υπαίθρια ζωή και στη χρήση των δικών τους ελαφρών ενδυμάτων και υποδημάτων (τσαρούχια) και ως επι τούτου δεν μπορούσαν να συνθισουν τη βαριά φορεσιά του στρατού, σε βαθμό μαλάτη στου προτιμούσαν να ακρωτηριάζουν κάποιο δάκτυλο τους, ώστε να απορύγουν τη στρατιωτική πορεχθεώση⁹.

Από την άλλη μεριά, η φουστανέλα δεν προκάλεσε σε όλους τον ίδιο ενθουσιασμό και, όπως αφήνει να φανεί το άρθρο με τίτλο «Το στρατιωτικό ένδυμα» στην πρώτη σελίδα της φιλέλευθερής εφημερίδας Αθηνά στις 5 Μαρτίου 1838, ορισμένοι εκφράζουν την περιφρόνηση τους ανοικτά: η φουστανέλα σαπιρέζαται ως αλβανικό ένδυμα που «κατήνησε την σήμερον καθ' αυτό τσακονίκον φουστάνι των γυναικών», αλλά ακόμα και έτσι οι γυναίκες έχουν την προνοητικότητα να φορούν χρωματιστές και όχι λευκές φουστανέλες. Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα η παραπροση, από την αποψή της ελληνικόπτητας της φουστανέλας, ότι

«το αρβανίτικον ένδυμα δεν διακρίνει τους Έλληνας, διότι το ένδυμα τούτο ποτέ δεν ήταν Ελληνικόν. Οι Έλληνες φόρεμα εθνικόν πριν της επαναστάσεως των δεν είχον, τα φορέματά τους ήσαν Τουρκικά, και αφού απετάχθησαν απ' αυτούς πρέπει να αποταχθούν και από τα ενδύματά

1. Ο Θόβανος φουστανελός, ον και η φουστανέλα δεν είναι και τόσο ευδόκηρη, Αθήνα, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο (φωτ. Φίλιππος Μαργαρίτης, 1850).

2. Η ελληνική ενδυμασία του Όθωνα, με τον βασιλικό ύμηρο στην ούρη του φεσιού.
Αθήνα, Εθνικό Ιστορικό
Μουσείο (ορ. ευρ. 2097).

των. [...] Τέλος πάντων οι Έλληνες εις την αρχήν της επιαναστάσεώς των εδέχθησαν το φόρεμα του μακαρίου Υψηλάντη, διατί να μην γένη το φόρεμα τούτου εθνικόν το οποίον συμβιβάζεται και με το Ευρωπαϊκό [...].»¹⁰.

Η στολή της Αμαλίας

Φαίνεται ότι δεν πήρε καθόλου χρόνο στην νεαρή βασιλίσσα να δημιουργήσει τη στολή Αμαλίας, η οποία, φέροντας το όνομά της και ταυτίζοντας στο εξής με την εθνική γυναικεία φορεσιά, διαδόθηκε σε όλον τον ελληνικό κόσμο. Αντίθετα όμως με τη φουστανέλα, σήμερα η στολή Αμαλίας δεν θεωρείται το ίδιο ελληνική και ταυτίζεται περισσότερο με ένα φολκλορικό, οπωδότι πατέντε, κατασκευασμό. Ωστόσο, αντί να στεκόμαστε επικριτικά απέναντι στην Αμαλία για την επιλογή της, μάλλον πρέπει να αναγνωρίσουμε το γεγονός ότι, για να γίνει τόσο δημοφιλής αυτή η φορεσά, φάνεται πως ανταποκρινόταν σε μιαν ανάγκη του ελληνικού πληθυσμού για σύμβολα και εικόνες που θα τον βοηθούσαν να ενσωματωθεί σε ένα σύνολο.

Τι ήταν λοιπόν η στολή Αμαλίας; Βασικά, ήταν ένας συνδυασμός φουστανιού στην Biedermeier με αρκετά στοιχεία από γυναικείες φορεσιές του ελλαδικού χώρου –κοντογούνι, παπάζι ή φέσι, πουκαμίσα, παπούτσια και κοσμήματα–, σε μια προσπάθεια κατασκευής ενός αστικού γυναικείου ενδύματος. Η προέλευση των στοιχείων αυτών ήταν κυρίως από την Πελοποννήσο, ενώ το κοντογούνι είναι περισσότερο εμπνευσμένο από το νησιώτικο ζιπουνί¹¹. Θα λέγαμε ότι επρόκειτο για ότι φορούσαν οι γυναικες στην Αθήνα, σύζυγοι ανδρών που είχαν διαδραματίσει μεγάλο ρόλο στον Αγώνα και οι

οποίοι είχαν μαζί με τις οικογένειές τους συρρέουσε στην Αθήνα μετά τον πόλεμο.

To στήλ Biedermeier, δημιουργές στη Γερμανία και την Αυστρία, αποτελείται ρεύμα στο πλαίσιο του ρομαντισμού στην Κεντρική Ευρώπη τον 19ο αιώνα η αρχή του χρονολογείται μετά τους ναπολεόντειους πολέμους και διήρκεσε μέχρι τα μέσα του αιώνα (1815-1848). Ήταν μια λιτή αλλά ρομαντική μόδα, όχι αποκλειστικά προσανατολισμένη στο ντύσιμο καθώς είχε επηρέασε τη ζωγραφική, τη μουσική και την επιτέλωση¹². Άς σημειωθεί ότι ο ρομαντισμός συνέβαλε αποφασιστικά στη δημιουργία ενός ενδιαφέροντος, σε όλη την Ευρώπη, για τις λαϊκές κουλτούρες των νεοσύντατων εθνών-κρατών (ή των πολιτικών σχηματισμών όπως η Βαυαρία) και έδωσε το έναυσμα για την ανάδειξή τους.

Η δημιουργία ενός εθνικού ή λαϊκού ενδύματος ήταν εκείνη την περίοδο πολύ διαδεδομένη σε διάφορα μέρη της Ευρώπης¹³, και οι Γερμανοί (αλι μην ξέχναμε στις Οθωνας και Η Αμαλία ήταν Γερμανοί) πρωτοστάτησαν στην αναζήτηση και την ανάδειξη μιας ρομαντικής λαϊκής κουλτούρας. Δεν προσπαθεί εδώ να καταδείξω μια άμεση σύνδεση της στολής της Αμαλίας και της φουστανέλας του Όθωνα με το παραπάνω ρεύμα, παρόλο που πιστεύω ότι αποτελεί μια σημαντική διάσταση την οποία πρέπει να λάβουμε υπόψη.

3. Οι Κυρίες της Αυλής της βασιλισσάς Αμαλίας υπέμενες της στολές τους. Από αριστέρα:
Marija Mavrogianni,
Ελένη Μήτροση Θεοχάρη,
Reinen Kampf,
Wilhelmine von Pliskow,
Χρυσοτίτη Α. Μαυροχάλη,
Φωτεινή Α. Μαυροχάλη,
Κυριακούλα Α. Κριεζή και
Φωτεινή Γ. Καλοκατράνη.
Αθήνα, Εθνικό Ιστορικό
Μουσείο (φωτ. Philibert
Peraud, 1847).

4. Ενδυμασία της Φωτεινής Γ. Κολοκοτρώνη,
«έράρα σουλιώτικου
και πελοποννησιακού
ενδύματος».
Ίωας η ίδια στολή
με την οποία εμφανίζεται
και στην εικ. 3. Αθήνα,
Εθνικό Ιστορικό Μουσείο
(αρ. ευρ. 2519).

5. Ενδυμασία Ρουσσώς
Χουμρούζη, συζύγου
του αγωνιστή Μιχαήλ
Χουμρούζη. Μολονότ
δεν ήταν Κυρία της Αμάλις,
με αυτή τη στολή
παρουσιάστηκε στη
βασιλικά Αμάλια το 1848.
Αθήνα, Εθνικό Ιστορικό
Μουσείο (αρ. ευρ. 1633).

Η Αμαλία, που έφτασε στην Ελλάδα στις 2 Φεβρουαρίου του 1837, πρωτοεμφανίστηκε με τη συγκεκριμένη στολή στις 16 του ίδιου μήνα¹⁴. Η Ιωάννα Παπαντωνίου γράφει πως: «τα πρώτα κοντογούνια της Αμαλίας θρυλείται ότι κεντήθηκαν στο Μόναχο»¹⁵ -άρα, είναι πολύ πιθανό ν' η στολή Αμαλίας αλλά και το ένδυμα της ίδιας της βασιλίσσας να δημιουργήθηκαν πριν από την άφεση της Αμαλίας στην Ελλάδα και πάντως προτού η ίδια δει κάποιες ανάλογες ελληνικές φορεσιές. Το ερώτημα για το ποιος είχε την έμπνευση για τη συγκεκριμένη στολή και πώς αυτή σχεδιάστηκε επακριβώς -άρα και για ποιους συμβολικούς, ιδεολογικούς και πολιτισμικούς λόγους- παραμένει ανοικτό, παρουσιάζοντας ιδιαίτερο ενδιαφέρον για περαιτέρω έρευνα¹⁶.

Παρ' όλα τα κενά, αυτό που γνωρίζουμε με ακρίβεια είναι πώς η στολή έγινε ιδιαίτερα δημοφιλής και κυρίως ότι συνέστησε την Αμαλία στους ελλήνες υπτικόους της ως τη βασιλίσσα που αγαπούσε τον πολιτισμό τους και ήθελε να υπηρετήσει τόσο αυτόν όσο και το λαό της. Η Julie von Nordenflycht, Κυρία των Τιμών, αναφέρομενη στην πρώτη δημόσια εμφάνιση της Αμαλίας με τη στολή της, περιγράφει τις αντιδράσεις του κόσμου που την έβλεπε να μπαίνει στην άμαξά της: «συνώδευσαν αυτήν ζωηρά ζητώ-κραυγάι και πάντα τα ερυθρά φέσια ανυψούντο εις τον αέρα»¹⁷.

Αν και η στολή Αμαλίας αγαπήθηκε από τον κόσμο και διαδόθηκε προς κάθε κατεύθυνση, ακόμη και έξω από τα ελληνικά σύνορα, στην πραγματικότητα ο αρχικός της σχεδιασμός αφορούσε στην ένδυση μόνο των Κύριων των Τιμών¹⁸ της Αυλής της Αμαλίας, οι οποίες πρέπει να σημειωθεί ότι προέρχονταν από τις οικο-

6. Αθηναία με στολή Αμαλίας στο φωτογραφικό σπουδόνι του Φίλιππου Μαργαρίτη (φωτ. Φίλιππος Μαργαρίτης, περ. 1855).

γένεισ των αγωνιστών. Εκτός από τις Κυρίες των Τιμών υπήρχαν οι Επίπιμες Κυρίες, ιεραρχικά ανώτερες, οι οποίες όμως φορούσαν τις ιδιαιτερες τοπικές τους φορεσίες. Η Κυριακούλα Κριεζή και η Φωτεινή Γενναίου Κολοκοτρώνη, ως Επίπιμες Κυρίες, φορούσαν την τοπική τους ενδυμασία, ενώ η Ρόζη Μπότσαρη και η Φωτεινή Μαυρομάχλη, επειδή ανήκαν στις Κυρίες των Τιμών, φορούσαν τη στολή Αμαλίας¹⁹. Οι ίδιες Παπαιανάλης μας προσφέρει ένα ωραίο στιγμάτιτο από τη ζωή της Κυριακούλας Κριεζή, η οποία:

«πριν ή μεταβή εις την εν τη Αυλή υψηλήν υπηρεσίαν της το 10 π.μ., επέβλεπεν εις την κατ' οίκον ζύμων και το ψήματον του άριτου της οικογενείας ως και εις την παρασκευήν του φαγητού, μετά δε το έργον της οικοκυράς, περιβάλλετο την επίσημον αμφίσσιον και μετέβαινεν εις τα Ανάκτορα»²⁰.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον προκαλεί η αυλική φορεσιά της Φωτεινής Γενναίου Κολοκοτρώνη, κόρης του σουλιώτη ήρωα Φώτου Τζαβέλα και συζύγου του Γενναίου Κολοκοτρώνη, οι «καταγάγγεις» της αυτές αντικατοπτρίζονται στη φορεσιά της που χαρακτηρίζεται ως «κόραμα σουλιώτικου και πελοποννησιακού ενδύματος»²¹.

Επομένων, η τακτική που ακολουθήθηκε για την επιλογή της ενδυμασίας των Κυριών της Αυλής θα πρέπει να θεωρηθεί απόδοση τημής στην Επανάσταση και στις οικογένειες των αγωνι-

στών. Θα μπορούσε όμως εξίσου καλά να αναγνωθεί ως διακήρυξη της πολιτικής ενόπτητας των περιοχών που είχαν προσφάτως απελευθερωθεί καθώς και που αποτελούνταν το χώρο του νέου ελληνικού κράτους. Κατά μία άνονα, ο συγκερασμός στη φορεσιά της Φωτεινής Γενναίου Κολοκοτρώνη σουλιώτικων και πελοποννησιακών στοιχείων μπορεί να συχετισθεί μεταφορικά με την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους και τη διαμόρφωση του νεοελληνικού πολιτισμού.

Παρ' όλες όμως τις εμφανείς προθέσεις του Όθωνα και της Αμαλίας, δεν είναι πολύ σαφές πότε και σε ποιες περιπτώσεις οι ίδιοι εμφανίζονται τα αντίστοιχα ενδύματα. Είναι κοινά παραδεκτό ότι ο Όθωνας αρεσκόταν στη φουστανέλα και φρόντιζε να τη φοράει συχνά²². Η Δανέζα Christiane Lüth –αιμογος του προσωπικού ιερέα της Αμαλίας, που έζησε στην Αθήνα από το 1839 μέχρι το 1852 και παραβρέθηκε σε πολλές εκδηλώσεις με το βασιλικό ζεύγος– είδε για πρώτη φορά τα βασιλιά με φουστανέλα σε χορό τον Μάρτιο του 1845, και σύμφωνα με την εκτίμηση της «η φουστανέλα δεν του πήγαινε καθόλου»²³. Μέχρι τότε, σε ανάλογες εκδηλώσεις ο Όθωνας συνήθιζε να εμφανίζεται με τη στρατιωτική του στολή. Αντίθετα, οι εμφανίσεις της Αμαλίας σε επίσημες τελετές με τη στολή της είναι μετρημένες, αφού συνήθως προτιμούσε να τυντείται σύμφωνα με την τελευταία λεξη της παρισινής μόδας²⁴. Άλλα και πολλές από τις

7. Πορτρέτο του Όθωνα με εθνική ενδυμασία. Νικηφόρος Λύτρας, 1892. Αθήνα, Φιλελληνική Εταιρεία.

προσκεκλημένες στους χορούς του Παλατιού που δεν ήταν ήταν Κυρίες των Τιμών και ως εκ τούτου υποχρεωμένες να φορούν «ελληνικές» φορεσιές, συνήθως εμφανίζονται με παρισάνα σύνολα. Τα ακριβά ευρωπαϊκά γυναικεία ενδύματα φαίνεται να κερδίζουν έδαφος ακόμη και ανάμεσα στις σύγχρονες των αγωνιστών και στις αστές της πρωτεύουσας²⁵.

Βέβαια, όλα τα παραπάνω αναφέρονται στα ανώτερα κοινωνικά στρώματα. Ωστόσο, ένα τμήμα τους και μάλιστα το μόνο που πραγματικά μπορεί να φέρει τον τίτλο της «ψήλης κοινωνίας» της Αθήνας, οι Φαναριώτες, δεν φορούσαν κανένας είδους εθνική στολή αντίθετα, είχαν ξεχωρίσει για την επιλογή τους για «φραγκικά». Η διάσταση ανάμεσα στους φραγκοφρεμένους Φαναριώτες και τους φυστανελόφορους αγωνιστές φαίνεται πως είναι πολύ γνωστή, ενώ είναι φανερό ότι η Αμαλία επέλεξε να είναι οι αγωνιστές εκείνοι που θα έδιναν το στήμα τους στην Αυλή της και στην αριστοκρατία που προσπαθούσε να δημιουργήσει. Οι αγωνιστές έδιναν περισσότερη χωντάνια από τους Φαναριώτες, και ήταν αυτό ακριβώς που αναζητούσε για την Αυλή. Άρα, οι Κυρίες της Αυλής αποτελούσαν ένα στοιλατό όπως και η στολή που θα ήθελε να τις χαρακτηρίζει. Η Christiana Lüth σημειεύει ότι

«κάτι που ήταν πραγματικά ενδιαφέρονταν ήταν το ποικίλο ντύσιμο των καλεσμένων. Κάθε νησί και

σχεδόν κάθε επαρχία είχε τη δική της περιέργη στολή και λείπανε μονάχα οι μάσκες για να γίνει ένας αποκριάτικος χορός. Η βασιλίσσα διασκέδαζε με την έκπληξη μου γι' αυτό το ποικιλοχρώμα βουτητό και είπε περήφανα: «Κάτι τέτοιο δεν το έχετε εσείς στη Δανία, δεν είν' έτοι;». Πρέπει να παραδεχτώ ότι είχε δικιο²⁶.

Ο Έντμουν Αμπού, που είχε και ο ίδιος παρευρέθη σε ανάλογες εκδηλώσεις του Παλατιού, εκπιμούσε πώς αυτή η ποικιλοχρωμία κάποια στιγμή θα εξαρνίζοταν. Οπως γράφει, «το μέλλον ανήκει στα μαύρα ρούχα», εννοώντας τα φράγκικα²⁷.

Πράγματι, τα φράγκικα επικράτησαν και η φουστανέλα έπαιψε να φοριέται. Στα τέλη του 19ου αιώνα «τα ελληνορραφεία και τα φεσοποιεία χρήκισαν το εν μετά το άλλο να κλείσουν, νέο δε ραφεία ευρωπαϊκών ενδυμάτων χρήκισαν να ιδρύνωνται εις την πρωτεύουσαν από Ιταλούς και Γερμανούς, εις τους οποίους χρήκισαν να μαθητεύουν οι «Ελλήνες ελληνορράπται»²⁸. Άλλα οντόνα δύναμα έφασαν στην πραγματικότητα οι ελληνορράπται και τι το έκανε -εάν το έκανε- πού «γιγήσιο» από εκείνο που έφτιαχναν οι φραγκορράπται;

Προκειμένου να αιποκήσουμε μια καλύτερη αντιτίθηψη του παραδοσιακού ελληνικού πολιτισμού τη οποία θα συνυπολογίζει την πολυπλοκότητα των καταβολών του, θα πρέπει να αναφωτηθούμε πόσο «παραδοσιακή» μπορεί να θεωρείται η τέχνη της κατασκευής ελληνικών ενδυμάτων, τη στιγμή που αυτή είχε γίνει μια επαγγελματική εξειδίκευση, η οποία πιθανότατα συνδέοταν με την αστικοποίηση και την εκβιομηχανιστή. Οι ελληνορράπται φαίνεται να αποτελούσαν προϊόν των ιδιων κοινωνικών, πολιτισμικών και ενοιασιολογικών μεταβολών που έφεραν και το Biedermeier στην Ελλάδα, μεταβολών όπως η κατηγοριοποίηση του ενδύματος, η ενσωμάτωση συμβολικών αξών σε αυτό, η ρομαντική άποψη για το ένδυμα, αλλά και η διαμόρφωση ενός έθνους και μιας εθνικής ενδυμασίας.

Αυτό το άρθρο αποτελεί μια σύντομη και απλή επισκόπηση ενός ιδιαιτέρα πολύπλοκου και συναρπαστικού θέματος. Η ένδυση των πρώτων βασιλέων και η εικόνα που επιθυμούσαν να δημιουργήσουν για την Αυλή και το βασιλείο τους διασταύρωνται με πολλά άλλα ζητήματα: την κοινωνική και πολιτισμική ιστορία του νεοελληνικού κράτους, τους τρόπους έκφρασης πολιτικών συνειδήσεων, τις οικονομικές εξελίξεις, τον εξεργωτισμό, την εθνική ταυτότητα κ.ά. Πέρα από αυτά η ιστορική μελέτη του ενδύματος μας επιπρέπει να αναπλάσουμε την αισθήση της εποχής καθιστώντας τη σημαντική αυτή στιγμή της νεοελληνικής ιστορίας πολύ περισσότερο οικεία μέσα από την υπόσταση που της δίνουμε. Αποτελεί ταυτόχρονα και ένα πεδίο όπου η ιστορία μπορεί να συναντήσει τη λαογραφία με δημιουργικό τρόπο, έτσι ώστε και οι δύο τομείς να μπορέσουν να επιφελθούν και να μας επιτρέψουν να προσεγγίσουμε την ιστορία και το παρελθόν με έναν τρόπο περισσότερο ευαισθητοποιημένο πολιτισμικό και με περισσότερο εκλεπτυσμένες αποχρώσεις.

8. Πορτρέτο της Αμαλίας με εθνική ενδυμασία.
Νικόφρος Λάττας,
1893. Αθήνα,
Φιλοποδευτική Εταιρεία.
Αν και έγινε υποεργός
πολλά χρόνια από την
εργασία κατασκευής του,
η απελευθέρωση τους
με τις εθνικές σπολές
που οι ίδιοι είχαν καθετεύσει
-με φόντο αρχαιοελληνικό²⁹
ερείπιο - λειτουργεί³⁰
εξάδεκαντα για την
εικόνα τους.

Συμβολείς

1. Νικόλαος Δραγούμης, Ιστορική Αιγαίνης, τόμ. 1, Εμπορική, Αθήνα 1973, σ. 65.
2. Έλλη Σκοπελός, Το «Πρότυπο Βασιλεός» και η μεγάλη ιδέα, εκδ. Πολυτύπο, Αθήνα 1988, σ. 120.
3. Λαζαρίδης Ρος, Αιγαίνης και αιγαίνωντες από την Ελλάδα (1832-1833), μετρ. Α. Σπιτίου, εκδ. Αδελφοί Τολίδη, Αθήνα 1976, σ. 113.
4. Γιάννης Βλαχογιάννης, Ιστορική Αιγαίνης, Εστία, Αθήνα 2000, σ. 846.
5. Όποιες χαρακτηριστικά περιγράφει τη σύζητη, δικαιωματώντας την ο. Δραγούμης, όπ. σ. 93.
6. Δραγούμης, όπ. τόμ. 2, σ. 226.
7. Στα Μακεδονία, για παρέδρους, την τοπική ανδρική ενδυμασία αποτελούσαν οι τοικαλοί και το αντέρ, ενώ μάνοι οι Αιγαίνωντες την περιοχής φορούσαν φουστάνια: Α.Δ. Κεραμούλλος, «Η Φουστανέλα», Λαζαρεφά (1953), σ. 238-247. Ας μη ξέρχομε πάντας και τη γηραιότερη βράκα.
8. Φ.ΕΚ, αρθ. 9 (16 Μαρτίου 1833), «Κανονισμός του πατασιού, της αποσκευής και του οπλισμού των Βασιλικών Ελληνικών Στρατευμάτων». ΦΕΚ αρθ. 21 (3 Ιουνίου 1833), «Περὶ τοῦ σημαντισμοῦ τῆς χωροφυλακῆς», όπωρ. δ. ΦΕΚ (15 Σεπτεμβρίου 1833), «Περὶ τῶν εξουσιωτικῶν των στάκτων στρατευμάτων», δρ. δρ. 19-21. ΦΕΚ, αρθ. 7 (8 Μαρτίου 1833), «Περὶ τοῦ σημαντισμοῦ των Ακροβολιών», όπωρ. 3.
9. Εργαζόμενοι των Κυρών (9.2.1903), σ. 2. Ας σημειωθεί ότι η Ηπειρώτης Παπαλεοπόδης υπήρξε Κύριος της Αιγαίνης της Αιγαίνων.
10. Ο Εντονούς Αγιού στην Ελλάδα του Οβουνίου, «Η σημαντική Ελλάδας 1854», μετρ. Α. Σπιτίου, εκδ. Αδελφοί Τολίδη, Αθήνα χ.χ., σ. 54, σημειώνεις επίσης ότι «δήθεν εθνική στολή των Ελλήνων είναι δανεισμένη είτε από τους Τούρκους είτε από τους Αιγαίνων». Αυτό το θέμα της «Βικτορίας» της ρουσσικής ήταν φιλικό να οποιοσδήποτε την ανάνεωση αρρενοφρούριου του «Ο εθνικός και το ένδυμα» στην Εργαζόμενοι των Κυρών: «Τον ζωντάνιον τον ένδυμα κείνον είχεν αδελφωπει με την ζωήν των πατέρων μας, είχεν ανταποκεί με τας ζωτικώς συνήθεις της ποικιλής των, είχεν υπερτείνει την σχένα των, είχεν υποτείνει το δοκιμασία των, και δοσιάτη με την δέση των».
11. Μαρία Σιώνη, «Σημειώσεις για τη φορεσή «Αιγαίνων», στο CD-ROM Ελλήνικης Παραδοσιακής Φορεσιώς, Ελληνικό Χορό Θέατρο «Άδρας Στράτου», εκδ. Καστανιώτη Interactive 2001. Παπαντωνίου, Ελληνικές Φορεσιές, Εκδόσεις Αθηνών, Αθήνα 1991, σ. 26 ή περί. Η ελληνική ενδυμασία: απ' την αρχαιότητα ως τη σηριά του 20ου αιώνα, Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα 2000, σ. 271-274.
12. Βα. <http://www.raumausstausch.de/1899/1864.html>.
13. Βα. το όφρω της Naomi E. Tarrant, «Why Don't the English Have a Folk Dress?», Εθνογραφικό 4-5 (1983-85), σ. 7-10, σχετικά με την κατασκευή της σωατέσκης και σωταρέσκης εθνικής φορεσίας.
14. Julius von Nordenflycht, «Επιστολάκι κυρίας της Τιμής της Αιγαίνων προς φίλη την ον Τερέμια (1837-1842)», ΔΕΕΕ 7 (1921), σ. 389-390.
15. Η Παπαντωνίου, «...και βάθιμα τα φράγκικα», στο Διαύνοιτο Φωτόπουλος, Το Ενδύμα στην Αθήνα στο γύρο του 20ου αιώνα, Εθνίκα, Αθήνα 1990, σ. 48.
16. Η Χατζηάλια Αιγαίνη, στο έργο της Αιγαίνων, η Βασιλεία της Ελλάδος, Αθήνα 1896, σ. 32, σημειώνοντας ότι η Αιγαίνων ήταν δεσμός πτυχή γυναικών αρχείων και γραφειοκατέρημάρισσων των Ελληνικών αποικιών, ακόλουθη, ως έλεγε, να προβεί τούτων αναδρομική κατασκευή, υποτελείς πειθαρχίας στην πτυχή και τη σημασία της πολιτικής των αρχαιοελληνικών ενδύματων, δυον αφορά στην Αιγαίνη της Αιγαίνων.
17. Νορτφλιγκχιτ, όπ. σ. 390.
18. Ανδώνια τους υπτρόχους και ορισμένες Γερμανίδες, Γα βιογραφικό στοιχείο των Κυρών της Αιγαίνης, βλ. Αιγαίνη, όπ. σ. 31-78.
19. Μαρίνεντα Ζ. Κασιμάτη (επιμ.), Αθηνή-Μάνησο, Γεγονοί και Ιστορίας στη νέα Ελλάδα, Εθνικό Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξανδρού Σούτζου, Αθήνα 2000 σ. 540-547. Και οι γερμανικές Κυρίες της Τιμής είχαν τη διανοτάσση να επιτέλουν ειδικότητα στη στολή Αιγαίνων και σε κάποιο δυτικό ένδυμα. Η δε Julius von Nordenflycht, όπ. σ. 434, αναφέρει ότι γράμμα προς μια φίλη της σε έναν ήπιαν νεαρότερη και είχε πρόσθια να παρασύνεται την Ελλάδα ότι παρέγγειλε μια «θεϊκή ενδυμασία» για τις «αιγαίνωντες» τα τελείω της επιστολής περιστάσεις, καθώς πινα «Ελληνική» και φετινότερη, αρέων δεν θα χρειαζόταν να αλλάξει φορεσής.
20. Ιωάννης Παπαντωνίου, Οικογένειαν Βούλγαρη της Υδρας, Πειραιώς 1930 σ. 19.
21. Κασιμάτη, όπ. σ. 540.
22. Φερόρις καριμά φορά τη στολή των αιγαίνωντων του πτυχιού και πιο σύντο τη στολή των στάκτων στρατιωτών, γκρίζα και ασπρίνια, καλύβωνται και πολύ απλή. Αν η φουστανέλλα την ήταν λιγότερο μακριά, η στολή την αυτή αξειδία για ζευγράφημα, λέει ο Εντονούς Αγιού, όπ. σ. 243.

Hellinorraptaí and Biedermeier: the Foustanella of Othon and the Costume of Amalia

Despina Christodoulou

In this article the creation of the *foustanella* of Othon and the costume of Amalia, the attire, that is, of the first royal couple, the Bavarian monarchs of modern Greece, that became the "national costume" of the country, is examined. Othon was initially encouraged to wear the *foustanella* – the famous white kilt worn by the chieftains of the Greek War of Independence –, in order, he, a foreigner, to be better accepted by his subjects; while his queen practically "invented" her costume for similar reasons. However, while the *foustanella* is accepted to be a more or less authentic expression of the Greek tradition, the costume of Amalia is regarded as an artificial, folkloric invention.

Yet, how accurate these judgements can be? It has been argued that the *foustanella* became very popular in the newly born Greek state, because it was chosen as the official uniform of the Greek army, although this adoption had been fiercely opposed by those who had considered it as a dress of Albanian origin, therefore unacceptable to be the national costume of Greece.

Amalia's outfit, however, was not at first intended to be a national costume, but simply the courtly dress of her ladies-in-waiting. The *stola Amalias*, as it came to be known, was a combination of the main European Biedermeier dress style with other components from the Peloponnese and the islands, Hydra for example.

Biedermeier was a romantic fashion trend in Germany and Austria during the first half of the nineteenth century, a popular style also expressed in music and furniture. It must also be added that in nineteenth-century Europe, Germany in particular, there existed a great interest in "traditions" of other cultures, thus part of the royal couple's concern for the "traditional costumes of Greece" could be related with their intention to create, more or less, a folk culture for their new country.

Even so, such "traditional" attires as the *foustanella* were destined to short live as daily wear, and they finally died in the twentieth century. Therefore, the disappearance of the *Hellinorraptaí*, the tailors who specialized in traditional costumes such as the *foustanella*, since even the late nineteenth century, is an undeniable proof of the prevalence of the *Frangika*, the clothing of western style. Nevertheless, the initial appearance of the *Hellinorraptaí* must be interpreted as part of the social and cultural changes that the Biedermeier style and its patrons introduced to Greece: the creation of the new state demanded the creation of a new national costume to go with it.

D. Ch.